

XUSUSIY TADBIRKORLIK TUSHUNCHASI VA UNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA NAZARIYALAR

Bekimbetova Ziuar Mahsetovna

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi

MBA Kichik biznes va tadbirkorlik yo'nalishi tinglovchisi

Xususiy tadbirkorlik – bu jismoniy yoki yuridik shaxslar tomonidan o'zlarining mulkiy mablag'lari, tashabbuslari va mas'uliyati asosida tashkil etiladigan hamda foyda olishga qaratilgan faoliyat turi. U iqtisodiy faoliyatning asosiy shakllaridan biri bo'lib, erkin bozor iqtisodiyoti tizimida muhim o'rin egallaydi.

Biznesda izchil universal nazariya mavjud emas, aksincha u psixologiya, sotsiologiya, antropologiya, mintaqaviy fan va iqtisod kabi bir qancha turli yondashuvlardan iborat (Virtanen, 1997). Tadbirkorlikni turli jihatlar bilan tushunish mumkin. Tadbirkorlikni aniqlash uchun bir qancha nazariyalar ishlab chiqilgan. ularning ba'zi nazariyalari

Tadbirkorlik - Shumpeterning innovatsiyalar nazariyasi, Maks Veberning ijtimoiy o'zgarishlar nazariyasi (dinning ta'siriga e'tibor), Ritsarning noaniqlik nazariyasi, Frenk Yang nazariyasi (guruh darajasidagi o'zgarishlarga urg'u), tadbirkorlikning iqtisodiy nazariyasi, Marks. Nazariya (Iqtisodiy nazariya), Kunkelning Nazariya (Diqqat Tadbirkorlik taklifi), Xoselits nazariyasi (marginal guruhlarga e'tibor), Kochoran Nazariya, E. E. Xagen nazariyasi (Maqom hurmatidan voz kechishga urg'u), Leybenshteyn nazariyasi (X-samaradorlikka urg'u), M. Kirzrierning tadbirkorlikka qarashi, Baumolning tadbirkorlikka qarashi va Piter Drukerning tadbirkorlikka qarashi (Mayur). Ko'pgina tadbirkorlik nazariyalari orasida imkoniyatlar nazariyasi (Richard Klovard va Lloyd Olin), psixologik xususiyatlar nazariyasi (Devid C. MakKlelland), resurslarga asoslangan nazariya (Jey Barni), tarmoq nazariyasi (Gordon Bower) va Adabiyotlarda tadbirkorlikning madaniy nazariyasi (Tomas Kokran) tez-tez uchraydi.

Ishbilarmonlik, ayniqsa, tavakkalchilik va noaniqlik sharoitida biznesni yaratish, boshqarish va rivojlantirish jarayonidir (Kantillon, 1755; Xiggs, 1932). Bu biznes imkoniyatini aniqlash, muvaffaqiyat potentsialini baholash va keyin g'oyani haqiqatga aylantirish uchun zarur choralarni ko'rishni o'z ichiga oladi (Krizner, 1997). Bu biznes-rejani ishlab chiqish, moliyalashtirishni ta'minlash, jamoani yaratish va biznesning kundalik faoliyatini boshqarishni o'z ichiga olishi mumkin (Nepal, Silval, Adhikari, Upadhyay va Luitel, 2021). Tadbirkorlik g'ayrat, innovatsiya va istalgan maqsadlarga erishish uchun tavakkal qilishga tayyorlik bilan bog'liq (Silwal & Manandhar, 2017).

Tadbirkorlikni o'rganishga ko'p qirrali yondashuvni ishlab chiqish bo'yicha ba'zi sinovlar o'tkazildi va muammo yuqorida aytib o'tilgan yaxshi tashkil etilgan fanlar nuqtai nazaridan kelib chiqishi kerak (Jonson, 1990). Tadbirkorlik ko'p tarmoqli bo'lib, u sohani tushunishni kuchaytirishi mumkin bo'lgan turli yondashuvlar yoki nazariyalarni o'z ichiga oladi (Gartner, 1990). Tadqiqotchilar doimiy ravishda tadbirkorlar ichidagi harakatlantiruvchi kuchlarni yaxshiroq tushunish uchun tadbirkorlik jarayoni haqida ko'proq ma'lumot olishga intilishadi (Bull & Willard, 1993). Tadbirkorlik nazariyasi tadbirkorlikni tushuntiruvchi, tadbirkorlik faoliyatini bashorat qiladigan yoki me'yoriy ko'rsatmalar beradigan munosabatlarning o'zgaruvchan va mantiqiy izchil shakllantirilishi yoki asosiy tamoyillar sifatida ta'riflanadi (Phan, 2004). Jismoniy shaxslarda tadbirkorlik ongini shakllantirish mumkin. Har bir insonda tadbirkorlik kasbini egallash imkoniyati va erkin tanlovi mavjud.

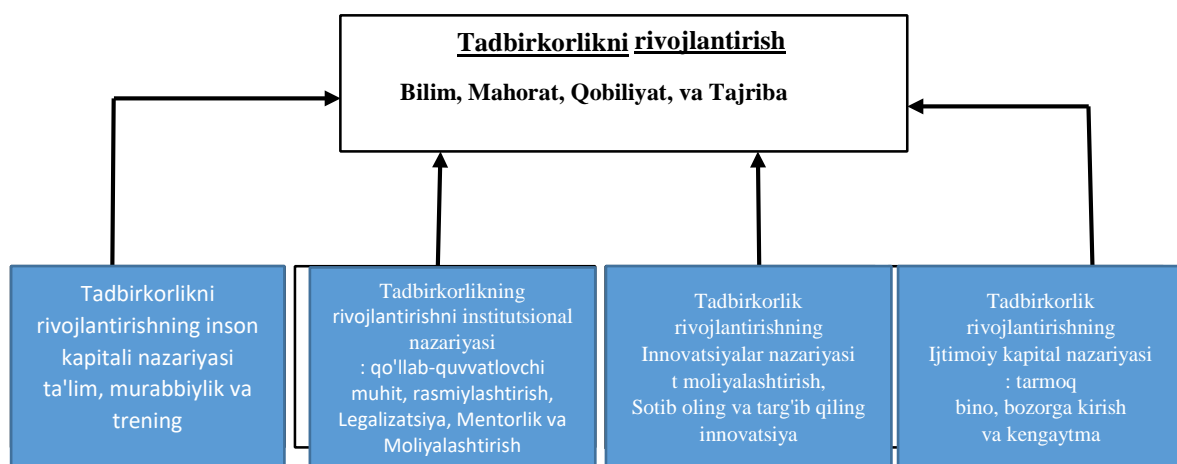
Odamlarni tadbirkorlik uchun tanlov qilishga undaydigan narsa aniqlanmagan, hech bo'lmaganda bitta hodisa, xususiyat yoki xususiyat sifatida emas (Kuratko va Xodgetts, 2009). Tadbirkorlikni rivojlantirish - bu shaxsni tadbirkorga aylantirish jarayoni. Tadbirkorlik - bu intizom, ya'ni shaxs bu haqda va qanday qilib samarali tadbirkor bo'lish haqida bilib olishi mumkin. Drucker (1985) (Swanson, 2020) so'zlariga ko'ra, odamlar tadbirkor bo'lib tug'iladi va boshqalar tadbirkor bo'lishni o'rgana olmaydi, degan afsona.

Ushbu ko'rib chiqish hujjati asosan amaliyotda samaraliroq bo'ladigan konsolidatsiyalangan shaklda qo'llanilishi mumkin bo'lgan tadbirkorlikni rivojlantirish nazariyalarini aniqlashga qaratilgan.

Tadbirkorlik nazariyalarining aksariyati, birinchi navbatda, foyda olish uchun tavakkalchilik bilan bog'liq edi. Tadbirkorlik nazariyasini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar kumulatif emas, balki alohida nazariyalarni to'plash tendentsiyasiga ega (Fiet, 2000). Iqtisodiy rivojlanish uchun tadbirkorlikning asosiy ahamiyatini birinchi marta Kantillon (1680-1734) aniqlagan va u iqtisodiy agentlarni yer egalari, ishchilar va tadbirkorlarga ajratgan. Birinchi va ikkinchi guruhlar passiv bo'lsa-da, tadbirkorlar noaniqliklarni boshqarishdan tashqari, resurslarni muvofiqlashtirish funksiyalarini bajaradilar (Abosedo va Onakoya, 2013). Tadbirkor haqidagi g'oyalarning tarixiy evolyutsiyasi keng ko'lamliligi va turli yo'llar bilan tashkil etilishi mumkin bo'lgan mavzudir; nazariyotchi nazariyotchiga, davrga, davrga, masalaga va hokazo. Noaniqlik, innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, firma nazariyasi va iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan muayyan sohalardagi tadbirkorlik nazariyalari (Ricketts, 2009). Doimiy ravishda kichik biznesga ega bo'lish (xavf nazariyasi), innovatsion bo'lish (dinamik nazariya), etakchi sifatida harakat qilish (Traits School) yoki yangi kompaniya ochish (Behavioral School) tadbirkorlikning asosiy mavzulari hisoblanadi. U bozorni muvozanatga olib borish (Avstriya maktabi) yoki ijodiy halokat va innovatsiyalar (Schumpeter) orqali muvozanatni buzish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi (Gedeon, 2010). Tadbirkorlik butun iqtisodiyotda qanchalik keng tarqalganligi haqidagi bilimlardan foydani aniqlashimiz mumkin. Ushbu ko'rinish tadbirkorlikning keng tarqalgan ta'sirini tushunishning dolzarbligi va muhimligini ko'rsatadi (Brown & Thornton, 2013).

Ishbilarmonlik nazariyasiga ega bo'lishning afzalliklari shundaki, u vaqt va kuchni tejaydi. Nazariya yordamida biz qanday ma'lumotlar foydali ekanligini bilib olamiz. Nazariya bizga ushbu xom ma'lumotni foydali ma'lumotlarga aylantirishga va ma'lumotlarni toifalar va o'zgaruvchilarga qayta ishlashga imkon beradi (Aparna, 2023).

Yaxshi nazariya foydalanuvchiga narsalar va hodisalar qanday bog'liqligini va sababiy bog'liqlikning ehtimoliy yo'nalishini aytadi. Nazariya foydalanuvchiga voqealar vaqti va ketma-ketligini aytadi. Ba'zi hodisalar boshqalardan oldin sodir bo'ladi va bu etakchi ko'rsatkichlardir; boshqalar keyin sodir bo'ladi va bu ortda qolgan o'zgaruvchilar. Agar voqealar bir vaqtning o'zida sodir bo'lsa, ular bir vaqtning o'zida sodir bo'ladi (Dollinger, 2008). Iqtisodiy o'sish va rivojlanishni rag'batlantirish uchun tadbirkorlikni qanday rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash mumkinligini tushuntirishga harakat qilingan nazariyalar taqdim etiladi. Bu yerda ushbu sohadagi akademiklar va amaliyotchilar tomonidan taklif qilingan tadbirkorlikni rivojlantirishning bir qancha nazariyalari ko'rib chiqildi. Bu nazariya shuni ko'rsatadiki, shaxslarning ta'lim va malakasini oshirishga sarmoya kiritish tadbirkorlik va iqtisodiy rivojlanishning o'sishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu nazariya tadbirkorlik bo'yicha ta'lim va o'qitish dasturlari orqali aholining inson kapitalini oshirish korxonalarini boshlash va rivojlantirishga qodir va tayyor bo'lgan shaxslar sonining ko'payishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi. Tadbirkorlik ta'limining tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sirini texnik ko'nikmalar, biznesni boshqarish qobiliyatlari va shaxsiy tadbirkorlik sifatida ko'rish mumkin va bu ko'nikmalarga tadbirkorlik ta'limi darajasi ta'sir qiladi (Almahry, Sarea, & Hamdan, 2018). Tadbirkorlik turli yo'llar bilan shaxslarda rivojlanishi mumkin. Ta'lim va rivojlanish dasturlari, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim va boshqalar ommaviy ravishda amalda bo'lgan tadbirkorlikni rivojlantirish usullari sifatida ko'rib chiqilgan (Nepal va Silwal, 2019).

2-
rasm

Tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy zaxirasi

Xususiy tadbirkorlikning asosiy belgilari:

1. Mustaqillik: Tadbirkorlar faoliyatlarini mustaqil boshqaradilar va qaror qabul qilish erkinligiga ega.

2. Foyda olish maqsadi: Tadbirkorlik faoliyati foyda olishga qaratilgan bo'lib, bu faoliyatni asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi.

3. Tashabbuskorlik va innovatsiya: Yangi g'oyalar va texnologiyalarni tatbiq etish orqali tadbirkorlar raqobatbardoshlikni ta'minlaydilar.

4. Mas'uliyat: Tadbirkorlar o'z faoliyatlarining ijobiy yoki salbiy natijalari uchun to'liq javobgar hisoblanadi.

Iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati:

1. Bandlikni ta'minlash: Xususiy tadbirkorlik yangi ish o'rinlarini yaratadi va aholi bandligini oshirishga xizmat qiladi. Ko'plab mamlakatlarda kichik va o'rta biznes sektoridagi tadbirkorlik bandlikning asosiy manbai hisoblanadi.

2. Innovatsiyalarni rivojlantirish: Xususiy tadbirkorlik jarayonida yangiliklar joriy etiladi, bu iqtisodiy o'sish va texnologik taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Mahsulot va xizmatlar turlarini ko'paytirish: Tadbirkorlik orqali iqtisodiyotda yangi mahsulotlar va xizmatlar paydo bo'ladi, bu esa iste'molchilar tanlovini kengaytiradi.

4. Bozor mexanizmini rivojlantirish: Xususiy tadbirkorlik raqobat muhitini yaratadi, bu esa mahsulot va xizmatlarning sifatini oshirish va narxlarni barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

5. Davlat byudjetiga hissasi: Xususiy tadbirkorlik subyektlari soliqlar orqali davlat byudjetini to'ldiradi. Bu davlatning ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarini moliyalashtirish imkonini beradi.

Iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omillaridan biri bo'lib, hamon Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik - aholi bandligi va daromadlarini oshirishga asosiy vosita

bo'lmoqda. Mamlakatimiz istiqbolga erishganidan beri qonunchilik bazasini rivojlantirish, ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni tashkil etish, ishbilarmonlar huquqlarini himoya qilish, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, kichik va xususiy tadbirkorlik egalariga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abosedo, A. J., & Onakoya, A. B. (2013, September 6). Intellectual entrepreneurship: theories, purpose and challenges. *International Journal of Business Administration*, 4(5), 30-37. doi:10.5430/ijba.v4n5p
2. Adelekan, S. D., Williamson, M., & Atiku, S. O. (2018, April). Influence of social entrepreneurship pedagogical initiatives on students' attitudes and behaviours. *Journal of Business and Retail Management Research*, 12(3), 168-177.
3. Almahry, F. F., Sarea, A. M., & Hamdan, A. M. (2018). A review paper on entrepreneurship education and entrepreneurs' skills. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(25).
4. Aparna, J. (2023). Theories of entrepreneurship. Retrieved January 3, 2023, from [www.economicdiscussion.net:https://www.economicdiscussion.net/entrepreneurship/theories-of-entrepreneurship/31823](https://www.economicdiscussion.net/entrepreneurship/theories-of-entrepreneurship/31823)
5. Baumol, W., Litan, R., & Schramm, C. (2009). *Good capitalism, bad capitalism, and the economics of growth and prosperity*. New Haven: Yale University Press.
6. Brown, C., & Thornton, M. (2013). How entrepreneurship theory created economics. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 16(4), 401-420.
7. Bruderl, J., & Preisendorfer, P. (1998). Network support and the success of newly founded business. *Small business economics*, 10(3), 213-225.
7. Bull, I., & Willard, G. E. (1993, May). Towards a theory of entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 8, 183-196.

8. Cantillon, R. (1755). Essai sur la nature du commerce en général. In C. Saucier, & M. Thornton (Ed.), An eassay on economic theory, An English translation of Richard Cantillon's Essai sur la Nature du Commerce en Général (pp. 21-241). Mises Institute